

TEVHİD VE DÜŞÜNCE OKULU

*Bilgi, birikim ve tecrübeleri açığa çıkaracak
çalışmaların her zamankiden daha önemli
olduğunu düşünüyoruz...*

**BURSA
2018**

2. HAFTA

KONU : PRAGMATİZM - Felsefî Düşünce,
Sosyal ve Siyasal Pratikleri Açısından

KONUŞMACI : Fatih BÜTÜN

Pragmatizm hakkında özetle şunlar söylenebilir: evvel emirde, temel felsefi argümanları itibarıyla, bu anlayışın İslam'ın bazı ilkeleriyle çeliştiği çok açıktır. Çünkü gerçekliğin eylemin sonucuna göre takdir edileceği yahut bilginin değerinin vereceği fayda ile ölçüleceği yönündeki iddiaların İslam'dan onay alması mümkün değildir. Her şeyden önce, İslam'a göre, "ameller niyetlere göredir." Yani bir eylemin değerini, onun amacı belirler. Bu ise, açıkça pragmatizmin zıddı bir postuladır. Hakeza İslam'a göre Hakk vardır ve onun varlığı, doğurduğu pratik faydaya göre belirlenmez. Hatta bazen (veya çoğu zaman) Hakk'ın savunulması, 'beşeri' manada 'zarar'a bile karşılık gelebilir.

PRAGMATİZM MÜSLÜMANA UYAR MI?

(Kürşat ATALAR)

Türkçe'ye çoğunlukla 'faydacılık' olarak tercüme edilen pragmatizm, esasında, doğrudan 'fayda' kelimesinin çağrıştırdığı anlam dünyasına değil, 'pragma'ya yani 'pratik'e dönük, uygulamayı merkeze koyan bir düşünme biçimine karşılık gelir. Çoğunlukla fırsatçılık (oportünizm) veya yararçılık (utilitarianizm) ile karıştırılır. Charles S. Peirce ve daha çok da William James tarafından kurulduğu kabul edilen bu yaklaşım, Batı düşüncesinin gelişim evrelerinin belirli bir aşamasında (yani 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren) Batı coğrafyasında kazanmıştır. 20. yüzyılın başları itibarıyla da Amerika'nın hakim paradigması haline gelmiştir. Kurucularından Peirce'nin de itiraf ettiği gibi, bu anlayışın kökenlerini Kant'a, hatta antik Yunan'da Sokrates öncesi döneme kadar dahi götürmek mümkündür. Felsefi açıdan insanı her şeyin ölçüsü gören hümanizm ile irtibatı kurulabileceği gibi, her şeyin süreklilik arz eden bir oluşum içinde olduğunu ve bu oluş sürecinde sürekli değişime uğrayacağını savunan Herakleitos felsefesiyle de bağlantısı kurulabilir. Tikellere başvurma, yani deneyi bilginin temeli sayma bakımından nominalizm ile, 'fayda' kavramına yüklediği merkezi anlam itibarıyla utilitarianizm ile, söylemsel analizlere ve metafiziksel soyutlamalara karşı çıkmasıyla da pozitivism ile ortak paydaları olan bir anlayıştır. Esasta ise, değişmez bir hakikatin olmadığı düşüncesinden hareketle, 'doğru'nun değerini insan eylemlerinin sonuçlarına yahut pratik faydalarına endeksleyen bir felsefedir. Pragmatizme göre, her türlü düşünme etkinliği esasında 'problem çözme' ile ilgili bir meseledir; inançlar ise, gerçekliğe değil eylemsel alışkanlıklara karşılık gelirler. Bu anlayışta, bilginin değeri, verdiği fayda ile ölçülür. Gerçeklik, eylemin sonucuna göre takdir edilir. Kısacası, önemli olan sorunları çözmektir. Bilgi, sadece, sorun çözme sürecinde bir 'araç'tır; eylem, bilgiden de düşünceden üstündür. Bu anlayışın Amerikan versiyonunda ise bir şeyin 'değer'ini 'işe yarar' olması belirler. Bu yüzden, Amerika'da "just do it" (sadece yap) mottosu zaman içerisinde genel kabul gören bir slogan haline gelmiştir.

Pragmatizm, Batı dünyasında en somut karşılığını, felsefeden çok eğitim alanında bulmuştur. Eğitimde, teoriden çok pratiğe önem verilmesini savunan bu anlayışa göre, hayatın her aşamasında kesintisiz devam etmesi gereken bir süreç olan eğitimin ilke ve yöntemleri, hayattan edinilen deneyimler ile şekillendirilmelidir. Eğitim programı, değişen şartlara bağlı olarak güncel konu ve sorunları içermelidir. Değişmez gerçeklik diye bir şey olmadığı için, müfredatı belirlerken, değişebilen bireysel ilgi, eğilim ve kabiliyetler göz önünde bulundurulmalıdır. Eğitimde, ‘problem çözme’ yöntemi kullanılmalı; yani “yaparak ve yaşayarak” şeklinde özetlenebilecek öğrenme modeli benimsenmelidir. Okul, salt teorik bilgiden çok pratiğin ön planda olduğu, öğrencinin aktif katılımının sağlandığı bir uygulama alanı olmalıdır. Diğer bütün düzenlemeler de öğrenciye göre yapılandırılmalıdır. Bu anlayışa göre, öğretmen de, buyurucu olmamalı, sadece öğrenciye rehberlik yapmalıdır.¹ Eğitim alanındaki bu genel önermeleriyle, bu anlayışın ‘postmodernizm’in bilgi ve hakikat yaklaşımlarıyla örtüşen yanları olduğu aşıkardır. Batı dünyasında ‘Akla Veda’ ile pratiğe ilginin artması arasında bir korelasyon olduğu açıktır. Zira ‘görececi’ anlayışı benimsemiş bir insanın, sorunların somut (yahut pratik/pragmatik) çözümüne odaklanacağına kuşku yoktur!

Pragmatizmin ‘pratik’ kavramına yapmış olduğu vurgunun, bir boyutu itibarıyla ‘teknik’ ile ilişkisi olduğu da gözlerden kaçmamalıdır. Zira pragmatizmin bir başka önemli ismi olarak kabul edilen John

¹ Film endüstrisi alanındaki bazı örnekleri dahi izleyerek, bu anlayışın Batı’da (ve daha sonra tüm dünyada) güç kazandığı rahatlıkla görülebilir. Örneğin, siyahi aktör Sidney Poitier’in başrolünü oynadığı, 1967 tarihli “To Sir, with Love” (Sevgili Öğretmenim) filmi, modern döneme özgü ‘buyurgan’ öğretmen tiplemesinin net bir biçimde eleştirildiği izletilerden biridir. Filmde, asıl mesleği mühendislik olmasına rağmen iş bulamadığı için kenar mahallelerden birinde öğretmenlik yapmak zorunda kalan ve disiplinsiz öğrencilerle arkadaşlık ilişkisi kurarak, onları eğiten bir ‘öğretmen’in hikayesi anlatılmaktadır. Filmde, çok açık bir biçimde, modern dönem eğitim anlayışı eleştirilmekte ve ‘rehber’ öğretmenliğin önemi vurgulanmaktadır. Film, yavaş yavaş postmodern felsefenin etki alanına girmeye başlayan Türkiye’de de bir dönem gösterilmiş ve hayli beğeni almıştır. Hakeza başrolünde Ken Howard’ın oynadığı ve “Türkiye’ye basketbolu sevdiiren dizi” olarak adlandırılan Beyaz Gölge adlı dizide de zamanında benzer mesajlar verilmiştir. Kemal Sunal’ın başrolünde oynadığı Hababam Sınıfı adlı seri ise, benzer içeriklere sahip yerli yapım olarak meşhurdur. Burada ‘Mahmut Hoca’ rolündeki kişi, tipik manada bir ‘rehber’ öğretmendir!

Dewey'in anlayışında, tecrübe, klasik deneycilerin savunduğu gibi, doğanın durağan ve edilgen yansıması değil, bilakis etkin bir toplumsal süreçtir. Ona göre, bilmek, aslında 'yolunu bilmek', yani bir şeyin nasıl yapılacağını bilmektir. Araştırma da, durumları iyileştirdiği ölçüde, doğrudur. Bu ise, kaçınılmaz olarak 'teknik'e özel bir anlam yüklemek demektir.² Yani örneğin, doğru bir 'elektrik' kuramı ortaya atmanın bir 'anlam'ı yoktur, önemli olan 'ampül'ü icat etmektir yahut da doğru bir 'iklimlendirme' teorisi ortaya atmanın bir 'değer'i olamaz, önemli olan 'buzdolabı'nı icat edebilmektir! Özetle, 'teknik'i Batı'da geliştiren yahut ona hız kazandıran bir anlamda pragmatizmin şu genel anlayışı olmuştur: "bir terimin anlamını araştırmak için kullanımına bakmak gerekir."

Pragmatizmin 'din'e bakışı da yine 'pratik fayda' ile izah edilebilir. Pragmatist düşünürlerden William James'in ifadesiyle, inanmak 'iyi' bir şeydir, çünkü insanın hayatta karşılaştığı sorunlarla başa çıkabilmesine yaramaktadır!³ James'in inancın yararı üzerine söylediği şu sözü meşhurdur: "Pragmatizmin ilkelerine göre, Tanrı varsayımı tatmin edici bir şekilde işe yararsa, kelimenin en geniş anlamıyla, doğrudur." Bu ise, açıkça 'rasyonalizm' karşıtı (veya 'bilim-dışı') bir iddiadır. Durkheimci bir bakış açısıyla bile, dinsel inançların insanlar üzerinde bazı yatıştırıcı etkileri olduğu kabul edilebilir, ama inancın doğurduğu 'fayda'nın onun 'doğruluğunu' kanıtladığını söylemek, Batı'da hakim paradigmal çerçevenin dışına çıkmak demektir. Ama James'in bu anlayışının bütün pragmatistler tarafından kabul edildiği de söylenemez. Nitekim bazılarınca bu akımın kurucusu olarak kabul edilen Peirce, James'in bu düşüncesine karşı çıkmış ve 'doğru' olanı, "araştırma yapan herkesin sonunda kabul etmesi kaçınılmaz olan şey" olarak tarif etmiştir. Bu ise, bir anlamda bilimsel yoldan varılan düşüncenin 'doğru' olduğunun kabulüdür ki, bu

² Dewey'in bu anlayışının, 20. yüzyılda 'bilgi felsefesi' alanına damgasına vurduğu bilinmektedir (Bu konuda Ziyaüddin Serdar'ın *İslam, Bilgi ve Kültürel İlişkiler* adlı eserine bakılabilir). 20. yüzyılın önemli düşünürlerinden biri olan ve bir 'dil'e sahip olmanın şartı olarak bir dizi teknikte ustalaşmayı şart gören Wittgenstein'in bile, Dewey'in bu anlayışından etkilendiği kabul edilmektedir.

³ Bu konuda sosyoloji disiplininin kurucusu olarak kabul edilen Durkheim'in de benzer düşünceleri olduğu hatırlanabilir. Durkheim'in yaşadığı dönemin W. James ile hemen hemen örtüşmesi de, bu iki düşünürün 'din' hakkında taşımış olduğu benzer kanaatlerin Batı coğrafyasında hangi hakim 'paradigmal' çerçevede dile getirildiğine dair bazı çıkarımlarda bulunmaya imkan tanımaktadır.

yaklaşımın James'in görüşünden ziyade, 'bilimciler'in görüşüne daha yakın olduğu açıktır. Ancak şurası önemlidir ki, Peirce, bu görüşüyle, (paranormal olaylar gibi) araştırılamayan olgulardan ziyade, yine 'pratik' güdülerden kaynaklanan olguların araştırılmasına vurguda bulunmakta ve bu alanda araştırma yapan bilimsel topluluğun uzun vadede 'doğru'yu bulacağını söylemektedir.

Bu genel değerlendirmelerden sonra, pragmatizm hakkında özetle şunlar söylenebilir: evvel emirde, temel felsefî argümanları itibarıyla, bu anlayışın İslam'ın bazı ilkeleriyle çeliştiği çok açıktır. Çünkü gerçekliğin eylemin sonucuna göre takdir edileceği yahut bilginin değerinin vereceği fayda ile ölçüleceği yönündeki iddiaların İslam'dan onay alması mümkün değildir. Her şeyden önce, İslam'a göre, "ameller niyetlere göredir." Yani bir eylemin değerini, onun amacı belirler. Bu ise, açıkça pragmatizmin zıddı bir postuladır. Hakeza İslam'a göre Hakk vardır ve onun varlığı, doğurduğu pratik faydaya göre belirlenmez. Hatta bazen (veya çoğu zaman) Hakk'ın savunulması, 'beşeri' manada 'zarar'a bile karşılık gelebilir. Örneğin Ashab-u Uhdud'un hendeklerinde yanarak şehit olan Müslümanlar, sadece 'Hakk'ı savundukları için o malum akıbete (yani ateşte yanarak ölmeye) razı olmuşlardır. Pragmatistler ise, kaçınılmaz olarak, bu olaya, beşeri manada 'zarar' nazarından bakarlar ve hendeklerde yanarak şehit olan Müslümanlar için "inançlarından fayda görmek bir yana, kesin olarak ondan dolayı 'zarar' görmüşlerdir" değerlendirmesinde bulunurlar.⁴ İşte burada iki farklı zihniyet söz konusudur ve bu farkı

⁴ Tabii ki burada 'fayda' kelimesinden ne anlaşıldığı hususunda bir tartışma da vardır. Batı'da 'ekonomi' kavramının belirleyici olduğu bir dönemde popülerleşen bu akım için 'fayda' teriminin tanımsal içeriğini 'dünyevi' değerlerin belirlediğine kuşku yoktur. İslam'da ise, 'fayda' teriminin 'yalın' anlamının olumsuz bir içeriği olmadığı aşikardır. Bunu, putlarla ilgili olarak zikredilen "size ne fayda ne zarar verecek olanlara mı tapıyorsunuz?" mealindeki ayetlerin (Enbiya:66; Yunus:18, vd.) tazammunundan dahi çıkarmak mümkündür. Burada, tapılacak olandan zarar yahut 'fayda' görmenin, 'tapınma' eyleminin meşru gerekçesini oluşturduğu sonucu çıkar ki, bu da bizi, yalın manada 'fayda' teriminin bu ayetlerde 'olumlu' bir içerikle kullanıldığı neticesine götürür. Zaten insanoğlu, normal hayatında da kendisine zarar verecek olan şeylerden kaçınır, faydalı olanlara da yönelir. Fakat önemli olan bakışışısıdır, yani 'fayda'nın mahiyeti konusundaki farklı düşüncedir. Hz. Osman için anlatılan olay bunun en net örneklerinden birini sunar: rivayete göre, savaş ihtiyaçlarının karşılanması için Hz. Osman malının büyük bölümünü infak edince, etrafından bazı kişiler: "Osman fakirleşti" demişlerdir. Bunu duyan Hz. Osman ise,

belirleyen de ‘fayda’ terimine yüklenen anlamdır. Hatta bu fark o kadar büyüktür ki, birinin ‘fayda’ gördüğünü, diğeri ‘zarar’ görebilir.⁵

Pragmatizm hakkında söylenebilecek bir diğeri husus da, onun ortaya çıktığı dönemin şartlarıyla ilgilidir. Bilindiği üzere, 19. yüzyıl ‘ideolojiler çağı’dır ve ideolojiler de (postmodernizmin terminolojisiyle ifade edecek olursak) ‘Meta Anlatı’lardır. Yani ideolojiler, gerçekliğin bütünü açıkladıkları iddiasındadırlar. Kanaatime göre, 19. yüzyılda ‘ideoloji’ kavramına yüklenen bu ‘aşırı’ mana, Batı dünyasında bir ‘tepki’ye neden olmuştur ve bunun ilk temsilcilerinden biri de ‘pragmatizm’ akımıdır. Daha sonra bu tepki netleştiğinde, adına, yaygın olarak bildiği şekilde, ‘postmodernizm’ denilmiştir ama tepkinin ilk evrelerinde, ‘bilgi’ ve ‘hakikat’e yönelik itiraz, postmodern dönemin başlangıcı kabul edilen II. Dünya Savaşı sonrasında kadar net ve güçlü değildir. Bu, 20. yüzyılın ilk yarısındaki ‘bilimsel’ keşiflerden sonra güçlenmiş bir eğilimdir.⁶ Teori-pratik yahut iman-amel arasındaki ilişkiyi açıklama çabası gösteren bütün akımlar da, tarihin bütün döneminde ifrat-tefrit noktalarına yöneldiklerinde, benzeri tepkiler ortaya çıkmıştır. Nitekim Müslüman tarihinde, Mürcie’nin ‘tefrit’ olarak görülebilecek görüşlerinin, Hariciler’in ‘amel’ noktasındaki ‘ifrat’larına tepki olarak, Batı tarihinde ise, kapitalizmin ‘ifrat’ına tepki olarak ‘sosyalizm’in ‘tefrit’inin ortaya çıktığına kuşku yoktur. Bu, bir anlamda, doğaldır da. Fakat yine tarih boyunca şu da gözlemlenen bir başka gerçektir ki, ‘ilimde rüşuh sahibi’ olanlar, dualite açmazına düşmeden vakıyı makul/doğru bir şekilde

onlara hitaben: “hayır, içinizde en zengininiz benim” diye karşılık vermiştir. Burada ‘fakirlik-zenginlik’ kavramlarının anlam içeriğine dair müthiş bir zihniyet (veya bilinç) farklılığı söz konusudur. Normal mantıkla, insan birikimlerini harcadığında fakirleşir, fakat Hz. Osman bu cevabıyla şunu söylemek istemiştir: “eğer mümin iseniz, bu dünyada Allah yolunda ne kadar çok harcarsanız, ahirette en fazla karşılığı siz alırsınız!” Bu cevap, ‘kesin-inançlı’ bir kişinin cevabıdır; dünyevi manada ‘pragma’ kavramına iman etmiş olan kişilerin bu cevabı anlaması zordur!

⁵ Bakara:13’teki meşhur karşılaştırma da bunun iyi bir örneğidir. Malum olduğu üzere, ayette: “ onlara: ‘insanların iman ettiği gibi siz de iman edin’ denildiği vakit, ‘biz hiç, beyinsizlerin iman ettikleri gibi inanır mıyız’ derler. Biliniz ki, asıl beyinsizler onlardır, fakat bunu bilmezler” denilmektedir. Burada çok açık bir şekilde iki farklı insan tipi vardır ve bunlar birbirlerini ‘beyinsiz’ olarak suçlamaktadırlar. Bu da farklı bakış açılarının farklı değer yargılarından kaynaklandığı şeklindeki tezi doğrudur.

⁶ Özellikle de Einstein’in ortaya attığı İzafiyet Teorisi’nin bunda rolü olduğuna kuşku yoktur.

tanımlayabilmişlerdir. Başka bir ifadeyle, iman-amel yahut teori-pratik ilişkisini doğru tanımlamak mümkündür ve bunu tarihte hakkıyla yapabilen kişiler de çıkmıştır. Bilgi, eylemin ‘değer’ini belirler; o nedenle, ‘eylem’den önce gelir. Fakat ‘eylem’e dönüşmemiş bilgi, yok hükmündedir. Başka bir deyişle, ‘amel’ sonucunu doğurmayan ‘iman’ın faydası yoktur.⁷

İşte bu açıdan bakıldığında, ‘pratik’e yapılan vurgunun da belirli bir ‘değer’inin olduğu kabul edilmelidir.⁸ Ama bunu yerine göre ve doğru bir şekilde yapmak gerekir. Kimse fildişi kulelerden konuşan ‘entel’lere saygı duymaz, çünkü bu tip kişiler, söylediklerinin gereğini yerine getirmezler.⁹ Ancak şu da bir gerçektir ki, ‘amel’ tek başına bir değer ifade etmez. Münafığın namazının değersiz oluşu, bunun kanıtıdır. ‘Amel’in değerli olabilmesi için ‘iman sahibi’ olmak gerekir. Yani o amel, belirli bir amaç için yapılmalıdır. Kadın veya şöhret için ‘hicret’ edenin, “Allah yolunda hicret eden” kişinin sevabını alamamasının nedeni budur. İman sahibi olmadan aç kalan kişinin yaptığı perhizin ‘oruç’ olarak nitelendirilmeyişinin sebebi de farklı değildir. Hakeza kazara birini öldüren kişinin alacağı ceza ile kasten birini öldüren kişinin alacağı cezanın farklı oluşu da aynı gerekçeden kaynaklanır. Örnekler çoğaltılabilir, ama gerek yoktur. Çünkü mesele çok açıktır: ‘pratik’ (başka bir deyişle ‘amel’) dünya hayatının olmazsa-olmazıdır. O yoksa hayat akmaz, durur. Fakat hayatın ‘olması gerektiği’ gibi tanzimi için de, ‘teori’ye (başka bir deyişle ‘iman’a) gerek vardır. O yoksa da, ‘amel’in değeri yoktur. İşte teori-pratik (yahut ‘iman-amel’) arasındaki ilişkinin doğru izahı bu şekilde yapılmalıdır. Bu ilişki doğru bir şekilde kurulduğunda da, ifrat-tefrit sarmalından kurtulmak kolaylaşır. Pragmatistler, ‘pratik’ kavramına ‘aşırı’ anlam yüklemekle hata etmektedirler. Bunun ‘makul’ olanı şudur: ‘insan’ın eylemlerini, ‘fayda’ kavramı değil, ‘hak/hakikat’ kavramı belirler. İnsan, esasta, böyle bir varlıktır ve aslında onu diğer canlılardan (özellikle de hayvanlardan) ayıran

⁷ Yahut da bu husus şöyle de ifade edilebilir: “iman, istisnai haller dışında, kaçınılmaz olarak, ameli doğurur.”

⁸ Özellikle de ‘teknik’ alanında bu böyledir. Çünkü ‘teknik’, (bazı zararlı sonuçları olduğu kabul edilebilirse de) esasen, insan hayatını kolaylaştıran bir şeydir! Bunu, (nükleer silahlar, vb) bazı alanları ‘istisna’ tutarak söylüyorum.

⁹ “Ey iman edenler, niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?” (Saff:2) ayetinde bu yaklaşıma karşı net bir eleştiri vardır.

asıl vasfı budur. İnsan bu özelliğini ne kadar korursa, ‘eşref-i mahlukat’ olma özelliğini de o kadar korur, ne kadar kaybederse de, ‘esfel-i safilin’e doğru o kadar fazla yol alır!

NOTLARIM

A series of 25 horizontal dotted lines for writing notes.

A series of 20 horizontal dotted lines for writing, arranged in a single column across the page.

Tevhidin ve tevhidi silsilenin köklerinden
hareketle içinde bulunduğu günü yorumlayabilen

Sorumlu,
Güzel ahlaklı,
Uyanıktan yana,
Fedakar,
Kuşatıcı,

Özgüven sahibi bir "Okul" olma iddiasındadır
"TEVHİD VE DÜŞÜNCE"

www.tevhidvedusunceokulu.com

www.facebook.com/tevhidvedusunce/

twitter.com/tevhidvedusunce

[instagram.com/tevhidvedusunce/](https://www.instagram.com/tevhidvedusunce/)